חומה שניה של ירושלים

במאמר זה נביא ממצא חדש אשר שופך אור על תוואי חומה זאת.

מקור לקיום חומה זאת הוא יוסף בן מתתיהו. בספר מלחמות ה' ד' ב' הוא כותב "החומה השניה החלה על יד השער הנקרא גנת אשר לחומה ראשונה והקיפה את רוח הצפון לבד והשתרעה עד מצודת אנטוניה". במאמר המשך בפרק 16.2.6 ישנו דיון ארוך של תוואי החומה. הוא מוצג במפה. כעת יש לערוך בו כמה תיקונים. למסקנה, כל חומות ירושלים מסומנות בקובץ. אדום-חומה ראשונה, תכלת חומה שניה וירוק חומה שלישית. נתן לראות אותם בפירוט בקובץ kml בגוגל ארץ. (אם הקובץ לא נפתח יש לשמור אותו בהורדות ולפתוח אחר כך)

1. ממצא חדש

ממצא החדש הוא שריד חומה מתקופת בית שני אשר נמצא בחצר אלכסנדר. למעשה שריד זה ידוע ומתועד משנת 1883 אלא נראה שלא הסיקו מכאן מסקנות. בצילום משנת 1883 רואים את קצה קטע החומה אשר מכוון מערב מזרח. הדגשנו את בליטת אומנה. רואים את אבנים "הרודיאניות" עם סיתות שוליים. בחזית רואים את קונרד שיק אשר ניהל בשנת 1883 את החפירה. קצה מזרחי של החומה מסתיים במגדל מתקופה מאוחרת. בצילום משנת 1887 רואים אותו מקום אחרי התקדמות החפירות. (שתי תמונות הם מאתר). אחרי הקשת נתגלה שם חדר בצפון באורך 15 מ' ורוחב 5.5 עם שרידי חומות בעובי 1.5 מ' (ממכתב של אב אנטונין למזכיר ΠΠΟ סטפנוב מתאריך 8/3/1883). החדר עם כתלים של אבני שדה איננו מקורי. בצילום משנת 1907 רואים את הקשת שבנו רוסים וחדר מצפונו. בריצוף מקורי הם גילו מפתן וקראו לו מפתן משפט. סברה שלהם שדרך מפתן זה יש"ו עבר למקום צליבתו בגולגותה. לא נמצאו שם שרידי של שער אלא שתי גומות רדודות אשר יכלו להתאים למזוזות שער מעץ. קיר צפוני של בניין מרכזי אשר מכונה כנסית אלכסנדר נבסקי משמר במדויק את כיוון החומה מערב-מזרח. קואורדינטות של פינות הקיר נמדדו בעזרת מערכת GIS.

בצילום משנה 1891 (צילום זה וכן צילום משנת 1907 לעיל הוא מאתר ויקיפדיה ברוסית) אנו רואים את החדר הצפוני במבט דרומה אל המפתן בזמן הקדשתו. מימין רואים קצה דרומי של קיר דרום-צפון. זהו קיר אבנים "הרודיאניות" עם סיתות שולים. קיר זה תואם את האמנה אשר ראינו בקיר מערב-מזרח. הוא ניצב לקיר מערב מזרח ובערך מקביל לחזית מזרחית של הכנסיה.

כעת נתבונן בשרטוט של מכלול חצר אלכסנדר (השרטוט הוא מאתר). נתן לחשב את קנה מידה של השרטוט בעזרת רוחב המכלול 47.5 אשר נמדד בעזרת GIS. עובי חומה דרום-צפון לפי שרטוט 1.5 מ' כמו שמופיע במכתב של אנטונין. אבל חומה מערב מזרחה יותר רחבה, כ- 1.86 מ'. ברור שחומות אלו הן חומות של העיר ולא של בניין בודד.

האם אלו שרידים של החומה השניה? היינו מצפים שחומת מגן של העיר תהיה יותר עבה. עובי כותל מזרחי של הר הבית (נתן למדוד קטע קטן מדרום לשער רחמים) כ- 3 מטר. אבל בחצר מצודת דוד מצאו כותל w110. כותל זה מיוחס לזמנו של אלכסנדר ינאי. הוא יוצא צפונה ממגדל אמצעי ועוקף ממערב את מגדל דוד. ברור שכותל זה הוא הגנתי. עובי שלו 1.5-1.7 מ' (נמדד ב GIS). החומה השניה לא היתה איתנה כמו החומה השלישית. במלחמות ה' ז' ג' כתוב שרומאים כבשו את החומה הראשונה

(אצלנו שלישית) לקץ חמשה-עשר יום אילו את החומה השניה כבשו ביום חמישי אחרי שכבשו את הראשונה (שם, ח' א'). היו בה 14 מגדלים בלבד לעומת 90 מגדלים בחומה השלישית (מלחמות ה' ד' ג').

2. כיוון החומה מערב-מזרח ומקום גולגותא

נמדדו בעזרת GIS שתי פינות של קיר צפוני של הכנסיה כמו שמסומן בצילום. קיר זה מכוון 6.604 מעלות צפונה מן המזרח. מתברר שהמשך הקו פוגע במדוייק בפינה צפון-מזרחית של הר הבית המקודש! נתבונן בשרטוט הר הבית. כמו שהוסבר במאמר על גבולות הר הבית, פינה צפון מזרחית של הר הבית נמצאת 362 אמות מזרחה ו-182.5 אמות צפונה ממרכז ק"ק במערכת מסובבת 5.971 מעלות נגד כיון השעון (כאן ובכל מקום אחר אמה היא אמת הארץ של 51 ס"מ). מרכז ק"ק חושב במאמר המשך עמ' 34 למעלה. קואורדינטות הפינה רשומות בשרטוט. כיון מפינה צפון-מזרחית של כנסית אלכסנדר לפינה צפון-מזרחית של הר הבית הוא 6.64 מעלות צפונה ממזרח. כיון מפינה דרום-מערבית לפינה צפון מזרחית של הכנסיה 6.604. מעלות. הפרש ביניהם 0.036 מעלות. הפרש זה בכיון הכותל באורך כ- 18 מ' לא נתן למדוד.

כדי להבין את משמעות הדבר עלינו להזכיר נקודה מפורסמת שנקראת גולגותא או גולגולתא. לפי מסורת הנוצרת בה נצלב ישו. יש שם סלע עליו מראים נקב שבו תקעו את הצלב. מתברר שנקודה זאת נמצאת בדיוק בהמשך קו גבול צפוני של הר הבית המקודש. כדי לאמת את הטענה עלינו לקבל קואורדינטות של מקום הצליבה. בספריה לאומית ישנה מפה מדוייקת של כנסית הקבר. לפנינו הקטנה שלה. נקב בסלע היא נקודה 23 בשרטוט בפינה שמאלית תחתונה של המפה. שרטוט זה תואם שירטוט בצד ימני אמצעי של המפה אשר מייצג קומה תחתונה, כאשר נקודה 23 נמצאת מעל לקצה החץ ליד נקודה 10. יש שם שתי כנסיות עם כיפות אשר נתן למדוד אותם מבחוץ בעזרת GIS. בהנחה שקדקודי הכיפות נמצאים כנגד מרכזי המבנה למטה, יש לנו קואורדינטות של מרכזים אלו. קנה מידה של המפה בדיוק 1:200. במפה שני מרכזים נמצאים על קו אופקי. אבל למעשה קו זה מכוון 9.68 מעלות צפונה מן המזרח. בעזרת שני מרכזים אלו ומקום נקודה 10 במפה נתן לחשב קואורדינטות שלה. הם 221875.07/631747.38. (לקחנו בחשבון גם את העובדה שישנו מקום כיפול במפה שאותו צריך להחסיר בחישוב מרחקים). כיוון מנקודה זאת לפינה צפון-מזרחית של הר הבית 5.915 מעלות צפונה מן המזרח. נזכיר שלפי חשבוננו גבול צפוני של הר הבית מכוון כמו ציר סימטריה של בית המקדש 5.971 מעלות צפונה מן המזרח. יש כאן אי התאמה של 0.056 מעלות. היא נמצאת בגבולות דיוק המפות וזיהוי הנקב.

מה פשר הדבר? נראה שגולגותא היה בית הסקילה. השם נגזר מגולגולת. את הנסקלים היו מפילים מחומה או מסלע והם היו נופלים עם הראש למטה וגולגולת שלהם היתה נבקעת. זה היה מוות מיידי ללא ייסורים. (הערה: לפי משנה סנהדרין (ו' ד') בית הסקילה היה גבוה שתי קומות של אדם כ-3.5 מ'. כאשר ראשו של ניסקל היה מגיע לקרקע, מרכז הכובד שלו ירד 3.5 מ' ומהירות שלו היתה 8.36 מ' לשניה). אחר כך היו תולים את הגויה על העץ ומיד קוברים. בזמן שצלבו את ישו, סנהדרין גלתה מלשכת הגזית ולא דנו דיני נפשות. אבל רומאים דנו באופן אכזרי שהיו תולים אדם חי על הצלב והוא היה מת בייסורים. והם בחרו לעשות את הדבר באותו בית הסקילה.

כתוב בגמרא (סנהדרין מ"ב ב') שבית הסקילה היה מחוץ לשלש מחנות, כלומר מחוץ לתחום העיר שבו מותר לאכול מעשר שני וקדשים קלים. חומה צפונית ראשונה לפי תיאור של יב"מ עברה מסביבות שער יפו של היום מזרחה עד כותל מערבי של הר הבית, צפונית לקשת וילסון. כפי שהראנו במאמר על חומות נחמיה, נחמיה קידש רק את הקף של החומה הראשונה. כתוב תוספתא (סנהדרין ג' ד') "אבא שאול אומר שתי בצעין היה בירושלם התחתונה והעליונה התחתונה נתקדשה בכל אלו והעליונה לא קידשוה אלא כשעלו בני הגולה שלא במלך שלא באורים שלא בתומים התחתונה שהיתה קדושתה גמורה עמי הארץ אוכלין בה קדשים קלים וחברים קדשים קלים אבל לא מעשר שיני והעליונה לא היתה קדושתה גמורה עמי הארץ אוכלין בה קדשים קלים אבל לא מעשר שיני וחבירים לא קדשים קלים ולא מעשר שיני ומפני מה לא קידשוה (הערה: גמרא שבועות ט"ז ע"א מתקנת: למה הכניסוה) מפני שתורפה של ירושלם משם ונוחה ליכבש משם". במאמר הנ"ל בפרק 3.6 הבאנו ראויות שבצעין תחתונה אשר התקדשה בתקופת בית ראשון היא הגבעה הדרום-מזרחית של ירושלים אשר מכונה היום עיר דוד ואילו בצעין עליונה היתה כנראה בין חומה הראשונה לחומה השניה.

והנה מתברר שהמשך קו חומה מערב-מזרח אשר זהינו עם חומה צפונית של כנסית אלכסנדר, עובר 8.5 מ' דרומה ממקום הצליבה, מדרום ובסמוך לסלע גולגותא כמו שמסומן במפה. כלומר, גולגותא נמצאת ממש בסמוך לקו החומה השניה מבחוץ.

לכאורה יותר הגיוני היה להעביר את החומה השניה של העיר בדיוק בהמשך גבול צפוני של הר הבית המקודש ואילו בית הסקילה צפונה ממנו. מדוע במקום זה העמידו את בית הסקילה בדיוק כנגד גבול צפוני של הר הבית? נזכיר ששער רחמים גובל מדרום בגבול צפוני של הר הבית המקודש. במאמר על חומות נחמיה בפרק 3.1 הראנו ששער זה עומד במקום מגדל חננאל הקדום. על גגו היתה לשכת בית האבן שבה היו מפרישים את הכהן הגדול אשר שרף את הפרה האדומה. מיתת הנסקל מכפרת על עוונו כנגד פרה אשר מכפרת על טומאת כלל ישראל. לכן העמידו את בית הסקילה כנגד שער הרחמים וממלא היו צריכים להזיז את החומה דרומה. אבל עדיין דאגו לכך שהחומה תהיה מכוונת לאותה פינה צפון-מזרחית של הר הבית המקודש כמו בית הסקילה.

3. כיון החומה דרום-צפון ושער שכם (או דמשק)

משרטוט של חצר אלכסנדר נראה שחומה דרום-צפון נצבת לחומה מערב-מזרח. על כן, מנקודת מפגש שתי החומות נמשיך קו בניצב לקיר צפוני של כנסית אלכסנדר, דהיינו בזוית 6.6 מעלות מערבה מצפון. קו זה פוגע במרכז שער שכם. אולי הדבר מלמד על כך שחומה השניה הלכה אל שער שכם ואחר כך לאורך חומה הקיימת של עיר העתיקה. הקו שהעברנו מקביל ממערב לרחוב בית הבד של היום שהוא המשך לשוק הבשמים. לפי שיחזור של חומות נחמיה בפרק 3.2, מגדל התנורים נמצא במפגש רחוב השלשלת עם רחוב שוק הצורפים. הגיוני שהיה שם שער והוא הוביל צפונה אל שער שכם לאורך רחוב ראשי.

שער שכם או שער דמשק נחפר לאחרונה על ידי מנחם מגן בשנים 1979-1984 (הדבר פורסם ב- Ancient Jerusalem revealed עמ' 281-286. נתן לקרוא באתר). הוא כותב (בעמ' 283)

The earliest structure to be revealed was a wall of monumental stones discovered by Hamilton beneath the western tower. This wall 6 m in length, is preserved to a height

of only two courses and describes an angle of 150 degrees. It is remnant of large, possibly orthogonal structure. This wall was built directly on the bedrock. The stones have typical Herodian margins. Abobe the wall is a tower whose base was constructed in Roman style but which is completely encompasses by a wall of large rough stones.

בסיכום הוא כותב (עמ' 286):

Summary: As a result of these excavations the history of Damascus gate could be reconstructed. There may have been a gate here already in the Secomd Temple period, the wall below the western tower representing its remains. The building of the towers and the elaborate tripartite entrance way between them and apparently be dated to the 2-nd century C.E. the time of construction of Aelia Capitolina by Hadrian. The style of the tower bases and of the eastern entrance archway is identical to the triumphal arches built during the reigns of Trojan and Hadrian. An inscription discovered by Hamilton above the eastern archway apparently refers to Aelia Capitolina. Whereas the ashlars date to the Herodian period, many such stones were put to secondary use, and we may assume that they were taken from the ruins of the Second Temple period walls, the walls of the Temple mount and the previous city gate. All these indicates that the Roman gate complex was constructed after the destruction of the Second Temple, in the 2-nd century C.E.

אכן קשתות ועמודי השער דומים לשער הדריאנוס באנטליה. אבל נראה לי שאבנים עם סיתות שולים "הרודיאני" נעשו במיוחד בשביל מגדלי השער כי אבנים פינתיות הן בעלות זוית כ- 113 מעלות ולא נתן למצוא אותם בהריסות של בית שני (ראה תמונה של פינה צפון-מערבית של מגדל מזרחי). יש לציין שאופנת סיתות זה אינה מיוחדת להורדוס אלא זאת אופנה פיניקית. ורומאים יכלו לשכור פועלים כאלו.

בכל מקרה למדנו שמתחת למגדל מערבי של שער רומי נשתמרו שתי שורות אבנים מתקופת בית שני באורך 6 מ'. זאת עדות לקיום שער או מגדל בתקופת בית שני. עד עכשיו החוקרים כמדומני לא היו מודעים לקיום חומה דרום-צפון בחצר לאכסנדר אשר מכוונת לשער זה. כעת טענה שהחומה השניה הגיעה לשער שכם התחזקה.

את המשך החומה השניה משער שכם שחזרנו במאמר המשך בפרק 16.2.6. היא הולכת לאורך חומה הצפונית של העיר העתיקה עד כנגד קצה מערבי של בריכת ישראל ומשם יורדת דרומה לכיוון שער הסליחה (באב חטה).

4. המשך חומה מערב מזרח

נראה הגיוני להמשיך את קטע מערב-מזרח של החומה בחצר אלכסנדר, מערבה. עד היכן? זהינו את שער גינת-תחילת החומה השניה לפי יב"מ, עם שער העין בתיאור חומת נחמיה. שער זה נמצא בגבול

מערבי של תחום 3000 על 3000 אמה של הר הבית העתידי סמוך מדרום לפינה דרום-מערבית של בריכת חזקיה. מילה גינת מתייחסת לגינת המלך אשר מוזכרת בנחמיה ג' ט"ו בסמוך לשער העין. זאת כנראה גינת הוורדים אשר מוזכרת כמה פעמים בגמרא. לפי חשבוננו גינה זאת היתה בחלק משטח בריכת חזקיה של היום והיא קבלה מים מבריכת השילוח הסמוכה- ראה שרטוט (אין כאן מקום להסביר את כל פרטי השרטוט). ישנו סיוע לטענה שלנו בתיאור של יב"מ בספר מלחמות. כתוב שם (בפרק ה' ז' ג') שאחרי שרומאים כבשו את החומה השלישית ויהודים הגנו על החומה השניה, "אנשי יוחנן נלחמו בהם מן הבירה ומאולם הצפון אשר להר הבית ולפני מצבת המלך אלכסנדרוס וחיל שמעון התייצב במבוא העיר על יד מצבת יוחנן הגדול וסכך על החומה עד השער אשר משם באו מים אל מגדל הפיקוס. פסוק זה מתאר את כל אורך החומה השניה מצפון-מזרח עד דרום מערב. צפון-מזרח שלה היה סמוך לאנטוניה ולאולם הצפון של הר הבית שהוא לפי דעתנו מתייחס לחומה הצפונית של בריכת ישראל או לתפר בין אנטוניה לבריכה. קצה דרום-מערבי היה בשער שממנו באו מים מבריכת המגדלים למגדל דוד. זכינו גם להוכחה שמגדל הפיקוס הוא מגדל דוד. (**הערה חשובה**: בתיאור המגדלים במלחמות ה' ד' ג' כתוב שמגדל הראשון הוא מגדל הפיקוס היה 25 על 25 אמה ומגדל השני הוא מגדל פצאל היה 40 על 40 אמה ומגדל השלישי הוא מרים היה 20 על 20 אמה. מידות אלו מתאימות למגדל אמצעי, מגדל דוד ומגדל הדרומי. לכן אין ספק שחל שיבוש אצל יב"מ שהחליף את מידות של מגדל פיקוס עם מידות של פצאל. ואז כל התעלומה של שלשה מגדלים שלא מוצאים את שנים מתוך השלשה הגיעה לפתרונה).

איך מחברים שתי קצוות של חומה השניה, אחד בפינה דרום-מערבית של בריכת חזקיה ושניה בחצר אלכסנדר? הפתרון הגיוני ביותר הוא להעביר קו ישר משער העין לאורך גבול מערבי של בריכת חזקיה צפונה ומחצר אלכסנדר בזוית 6.6 מעלות דרומה מן המערב עד ששני קוים אלו יפגשו. סימנו את נקודת המפגש בשם "פינה 1". זכינו לשחזור מלא של החומה השניה! היא משורטטת בצבע תכלת במפת גוגל.

Wightman (בעמ' 101) מעלה הסתייגות שחומה שניה יכלה להגיע לשער שכם. אם זה היה המצב, אז היא הקיפה את גבעת ביזיתא אשר לפי דברי יב"מ (מלחמות ה' ד' ב') היתה מתרוממת למול אנטוניה. והרי יושבי ביזיתא שאלו מאגריפס לבנות את החומה השלישית כדי להגן עליהם. אין כאן קושיה. יכול להיות ששכונה שלהם נמשכה הרבה צפונה עד חומה השלישית. מרחק בין קצה צפוני של אנטוניה עד חומה השלישית כ- 740 מ' בלבד. בהשוואה, מרחק בין כותל דרומי של הר הבית עד קצה דרומי של גבעה דרום-מזרחית הוא 800-700 מ'. פרט לכך, חומה השניה בהיותה חלשה, לא סיפקה הגנה להם. ונראה שבקשת יושבי ביזיתא היתה רק תירוץ לבנית חומה השלישית שהרי היא הקיפה שטח עצום בצפון-מערב ירושלים אשר לא היה מוקף על ידי החומה השניה.

5. חומת מנשה והחומה השניה

במאמר המשך בפרק 16.2.5 ישנו דיון על חומת מנשה ושם העלנו סברה שהיא שמשה אחר כך בסיס לחומה השניה בבית שני. אחרי שבעקבות ממצאים חדשים שיננו במקצת את תוואי החומה השניה, אולי יש לשנות בהתאם את תוואי חומת מנשה. יתכן שהיא עברה לאורך גבול מערבי של בריכת חזקיה ולא 50 אמות מערבה יותר. לגבי קטע צפוני של חומת מנשה אין כל ודאות שהוא הלך מערב מזרח מדויק. גם קטע מערב-מזרח של חומה השניה מכוון אל שער הדגים. ועוד יתכן שחומה זאת נהרסה כליל על ידי נבוכדנצר ובוני חומה שניה לא שיחזרו אותו במדויק.

יש לשים לב לבליטת החומה מערב-מזרח בחצר אלכסנדר, מזרחה מעבר לפינה עם החומה דרום-צפון. לפי טענה של רוסים כאן היה שער אותו הם מכנים שער המשפט. אבל איזה שער יכול להיות בתוך העיר אשר נמשכת משם צפונה. אולי היתה חומה פנימית מפינה זאת מזרחה עד כותל מערבי של הר הבית כנגד חומה הצפונית של מנשה? בפרק שני הזכרנו את שני בצעין שהיו בירושלים, תחתונה ועליונה. את התחתונה זיהינו עם גבעה דרום-מזרחית של ירושלים המכונה היום עיר דוד ואת העליונה עם תחום בין חומה הראשונה לחומה השניה. אולי עליונה לא חרגה מתחום חומה הצפונית של מנשה? והמשך חומה מערב-מזרח בחצר אלכסנדר סימן את הגבול הצפוני של בצעין העליונה?

ויש לשקול את האפשרות שבצעין התחתונה הוא תחום בין חומה הראשונה והשניה עד הפינה ההיא ומשם בהמשך מזרחה עד כותל מערבי של הר הבית ואילו בצעין עליונה הוא תחום המוגבל על ידי החומה השניה צפונה משם. ואז יש לומר שמנשה בתור מלך יכול היה לקדש את תוספת העיר. כתוב בגמרא (שבועות י"ד ע"א) "שאין מוסיפין על העיר ועל העזרות אלא במלך ונביא, ואורים ותומים, וסנהדרין של שבעים ואחד, ובשתי תודות ובשיר; ובית דין מהלכין ושתי תודות אחריהן, וכל ישראל אחריהם". מנשה כידוע עשה תשובה בשנה 23 למלכותו. בזמנו היו אורים ותומים והיתה סנהדרין. אומנם הוא הרג את ישעיהו הנביא אבל יתכן שהיו בזמנו נביאים אחרים.

בכל מקרה קו חומה מערב-מזרח אשר מכוון כנגד פינה צפון-מזרחית של הר הבית המקודש הוא קו חלוקה טבעי בין קודש לחול.

6. אורך חומות ירושלים

כתוב מלחמות ה' ד' ג' (תרגום שמחוני) "וממעל לחומה התרוממו מגדלים עשרים אמה רחבם ועשרים אמה גבהם וכו'. בחומה השלישית היו תשעים מגדלים כאלו ובין כל מגדל ומגדל רוח מאתים אמה ומגדלי החומה התיכונה היו ארבע עשר והחומה הישנה נחלקה לששים מגדלים. וכל מעגל חומת העיר מסביב היה שלשים ושלשה ריס (במקור יווני כתוב סטדה)".

את חלק הצפוני של חומה השלישית סקרו סוקניק ומאיר בשנת 1925. במאמר של יוסף שפייצר משנת 2021 ישנו דיון מפורט אודות חומה זאת ושיחזור תוואי שלה על גבי מפת צילום אויר. העתקנו מפה זאת לגוגל ארץ, רק הזזנו קצה דרום-מערבי שלה כמה מטרים מנקודה לא ברורה אל מגדל דוד הוא מגדל הפיקוס שממנו היא התחילה. אורך חומה זאת (נתן לבדוק בגוגל ארץ) ממגדל דוד עד פינה צפון מזרחית של הר הבית המורחב הוא 2984 מ'. אם בחומה זאת היו 90 מגדלים, בין מגדל למגדל 200 אמה ומגדל עצמו 20 אצה אז אורך החומה צריך להיות 90 כפול 220 או 19800 אמות. אפילו באמה רומית הקטנה של 44.4 ס"מ זהו 8791 מ'. אולי בגלל סתירה ברורה זאת לא ניסו להתאים את דברי יב"מ למציאות. מספר 200 במקור יווני διακοσίους כתוב בסמוך ל- μέσον – מתורגם "אמצע". הכוונה לחומה אמצעית. יתכן שהיה שיבוש אצל מעתיק שבמקום לייחס מספר 200 לחומה אמצעית, הוא יחס אותה לחומה שלישית. אם נניח ש-200 אמה בין מגדל למגדל היה בחומה השניה אז אורך חומה השניה כולל מגדלים צריך להיות 14 כפול 220 או 3080 אמות. אורך החומה לפי שיחזור שלנו משער העין בדרום עד שער חיטה בצפון שוה 1576 מ'. אם אמה כאן היא אמת המקדש של 51 ס"מ (ראה מאמר על גבולות הר הבית) אז נקבל 3080x0.51=1570.8 מטר. זאת התאמה מדהימה! מוכח על כן שחומה השניה אכן הגיעה לשער שכם ומשם הלכה לאורך חומת העיר של היום עד כנגד שער חיטה.

נבדוק את יתר מספרים אצל יב"מ. אורך חומה ראשונה מכותל מערבי ליד קשת וילסון עד פינה דרום-מזרחית של הר הבית לפי שחזור שלנו במאמר על חומות נחמיה הוא 2770 מ' (אפשר לבדוק בגוגל ארץ). כתוב שכל מעגל חומות העיר מסביב היה שלשים ושלשה ריס. מעגל זה מורכב מחומה שלישית במערב, צפון ומזרח, מחומה ראשונה במערב דרום ומזרח ומאורך גבול מזרחי של הר הבית 465 מ'. סכום 2984+465+2770=6219 מ'. סטדה יוונית או רומית שוה 185 מ'. מספר 6219 שוה 33.6 סטדות. וי"ל שיב"מ עיגל למטה ל- 33. אפשר לטעון כנגד חשבון זה שכללנו באורך המעגל את אורך חומה הראשונה מכותל מערבי עד שער העין שהוא 535 מ'. וי"ל שחומה הראשונה היא חומה עיקרית והיא לבדה עמדה במצור אחרי שנפלה חומה השלישית כי חומה השניה נפלה תוך חמשה ימים. לכן מעגל החומות כולל את כל החומה הראשונה.

מה לגבי אורך חומה הראשונה וחומה השלישית? יב"מ לא כתב מהו מרחק בין המגדלים. נעמיד את המרחק למספר טיפוסי של 50 אמה. יחד עם רוחב המגדל זהו 70 אמה. מרחק בין מגדל אמצעי ומגדל דרומי בחצר המצודה הוא 25 מ' או כ- 50 אמה. על כן אורך חומה השלישית שוה 90 כפול 70 או 6300 אמה. באמה של 51 ס"מ זהו 3213 מ'. אבל פרט לאמת המקדש היתה להם אמה עיקרית של תורה של 48 ס"מ. אורך החומה באמה זאת הוא 3024 מ' לעומת 2984 מ'. זאת טעות יחסית של 1.3%.

בחומה הראשונה היו 60 מגדלים. לפי חשבון שנקטנו לעיל, אורך חומה הראשונה אמור להיות 60 כפול 70 אמות של 48 ס"מ או 2016 מ'. אבל האורך בפועל הוא 2770 מ'. לא מתאים! וי"ל שאת ששים המגדלים בנה כנראה הורדוס מחוץ לחומת נחמיה (אשר חוזקה או הוחלפה במקומות מסוימים על ידי חומה חשמונאית). והוא בנה מצד מערבי, דרומי ומזרחי ולא בנה בקטע צפוני מהר הבית עד שער העין. מדוע? כי קטע זה היה מסובב על ידי חומה שניה, ולא בונים מגדלים בתוך נעיר. וגם לא כלולים במספר 60 שלשה מגדלים מיוחדים הפיקוס, פצאל ומרים.

כעת נתבונן בשרטוט ממוחשב של חומת נחמיה. לפי חשבוננו את קטע 22-21 "החזיק נחמיה בן עזבוק שר חצי פלך בית צור עד נגד קברי דויד ועד הברכה העשויה ועד בית הגברים". קצה דרומי שלו הוא בית הגברים אשר אני מזהה עם בית המלך. ושם כנראה גם היה ארמון הורדוס. לכן חומה עם ששים מגדלים מתחילה בנקודה 22. אורך החומה משם עד פינה דרום מזרחית של הר הבית 2065 מ'. אי התאמה של 2.4%. ועוד יתכן שמנקודה 22 יש למנות 50 אמה ואחר כך מגדל ראשון וכו' ובקצה אחרון מגדל מס' 60 ואחריו 50 עד פינת הר הבית. סה"כ 60x70+50=4250 אמות של 48 ס"מ 2040 מ'. ואז נשארת לנו אי התאמה של 1.2% בלבד.

יב"מ מן הסתם לא ספר את המגדלים אחרי החורבן ואת המרחקים ביניהם. היתה להם כנראה מסורת עם מספרים עגולים. זכינו ליישב את כל המידות של אורכי החומות. וממלא קיבלנו אישור לנכונות תיאור החומות. במאמר המשך בפרק 18.2 שחזרנו את מבנה סטיו מלכותי בהתאמה מלאה בין מספר העמודים ומידות רוחב אשר נתן יב"מ ולבין מציאות של עמודי אורוות שלמה ויתר פריטים בהר הבית. לכן יש להתייחס למידע שלו בכבוד ראש.